

رباعیات خیام، نسخه خطی مورخ ۷۹۰ هجری

در دفتر سوم «نامه بهارستان» (بهار - تابستان ۱۳۸۰) در مقاله‌ای که دوست ارجمند آقای اشک شیرین در مورد نسخه‌های خطی فهرست نشده دکتر اصغر مهدوی نوشته است، نسخه‌ای از رباعیات خیام به تاریخ ۷۹۰ ه. معرفی شده است (ص ۱۶۱) که شاید عده‌ای از محققان را گمان افتد نسخه تازه‌یاب کهنی است. از آنجا که نگارنده در سال ۱۳۷۸ به پایمردی دکتر پورجوادی و لطف دکتر مهدوی موفق به رؤیت نسخه شده‌ام، توضیحاتی در مورد آن ارائه می‌شود.

این نسخه حدود چهل سال پیش در تملک حاج حسین آقا نخجوانی از فضلالی تبریز بوده و نخستین بار اسماعیل یکانی در کتاب نادره‌ایام حکیم عمر خیام آن را با ذکر جزئیات نسخه معرفی و از رباعیاتش استفاده کرده است (انجمن آثار ملی، ۱۳۴۲، ص ۳۰۸ - ۳۱۰). یکانی به این نسخه رباعیات خیام و نسخه‌های مشابهی از قبیل مجموعه خطی کتابخانه کمبریج با تاریخ ۶۰۴ هجری - که به نظر جمیع اهل فن جعلی است - حسن ظنی به دور از احتیاط علمی داشته است.

در کتیبه آغاز نسخه، عبارت «رباعیات عمر خیام» به خط کوفی دیده می‌شود. نسخه در وضعیت فعلی ۳۳۳ رباعی دارد که به گفته یکانی سه تا از آنها مکرر و ناقص، و باقی ۳۳۰ رباعی سالم است. خط نسخه نستعلیق است که یکانی آن را به سبک بسیار قدیم و خیلی پیش از شیوه سلطانعلی مشهدی تشخیص داده است. در این مورد نمی‌توان به قاطعیت نظر داد. در پایان نسخه، کاتب نام خود را «العبد الفقیر... حسین نعمة اللہی» و تاریخ کتابت را تنها به رقم - و نه حروف - بی هیچ توضیحی "۷۹۰" قید کرده است.

همان‌طور که یکانی در چهل سال پیش نوشته "در موقع صحافی اخیر روی چند کلمه - از آن جمله تاریخ - که نزدیک بوده محو شود و بالمره از بین برود، قلمی دوانده شده و رنگ مرکب اصلی متن فرقی پیدا کرده است." به اعتقاد بنده تاریخ این نسخه دستکاری شده و فاقد سلامت است و دلایلی هم برای این نظر وجود دارد که بیان می‌شود.

اول از همه، درج تاریخ کتابت به عدد و به شکل "۷۹۰" است که چنین رقم‌هایی زمینه‌های لازم را برای خدشه دار شدن مهیا دارند و مانع از اعتماد محققان می‌گردند. خاصه اینکه قلمی هم بر آن دوانده شده باشد. این نسخه زودتر از سال ۸۹۰ ه. کتابت نشده و احتمالاً تاریخ ۷۹۰ ه. را در دوره اخیر، فردی که دوست داشته نسخه اصیل‌تر بنماید، درست کرده است. عامل تشدید این سوءظن، خط نستعلیق نسخه است که به تاریخ آن نمی‌خورد. البته گویا نسخه‌هایی به خطی نزدیک به نستعلیق موجود است که مربوط به قرن هشتم است. اما بعید می‌نماید خط نستعلیق در قرن هشتم بدین حد از پختگی رسیده باشد که در این نسخه می‌بینیم. این نسخه را فردی به نام حسین نعمة اللہی کتابت کرده که احتمالاً از منسوبین یا مریدان شاه نعمت‌الله ولی کرمانی بوده و حضورش در قرن هشتم هجری سؤال برانگیز است!

بر این عوامل کتابتی، باید از تعداد زیاد رباعیات نسخه یاد کرد. در حال حاضر، مجموع رباعیاتی که در مجموعه‌ها و کتاب‌های خطی قدیمی تا پایان قرن هشتم به اسم خیام درج شده، به سختی به ۱۰۰ رباعی می‌رسد. این تعداد، نسبت متعادلی با ۳۳۰ رباعی نسخه نخجوانی ندارد. تازه، این تعداد رباعی مربوط به وضعیت فعلی نسخه با اسقاط چند برگ از آن است. نسخه در اصل، بیش از این رباعی داشته است. از اواسط قرن نهم هجری به بعد است که حجم رباعیات خیام در مجموعه‌های خطی افزایش بی‌رویه‌ای یافته است. رباعیات نسخه بر حسب حروف الفبایی قوافی ترتیب یافته، که این شیوه از تنظیمات متأخر است و در متون خطی قبل از سده نهم بسیار کم دیده شده است. نویسنده ارجمند آقای ذکاوتی قراگزلو نیز در کتاب عمر خیام (تهران، طرح نو، ۱۳۷۷، ص ۱۵۵) با آنکه نسخه را ندیده، اما به درستی، تاریخش را دستکاری شده و از آثار قرن نهم و هم ارزش با طریخانه، تألیف یار احمد رشیدی تبریزی متوفای ۸۶۷ ه. دانسته است.

سید علی میرافضلی

(رفسنجان)